

Skovhistorisk Selskab,
Folehavevej 21,
2970 Hørsholm.

Efterårstur til Tisvilde Hegn, 12. oktober 1968

Kl. 10 mødtes ca. 75 ekskursionsdeltagere ved Tibirke Kirke, hvor for-
manden bød velkommen, dels til selskabets medlemmer, dels til de medlem-
mer af Vejby-Tibirke Selskabet, der havde efterkommet indbydelsen samt
til andre gæster, der havde hjulpet til med råd og dåd ved eftersøgningen
af den af sandflugten begravede landsby Torup.

Formanden takkede skovrider N. A. Larsen og forstkandidat H.C. Jarlöv,
der havde påtaget sig at lede ekskursionen og gav ordet til hr. Jarlöv,
som gav følgende oversigt over Tibirkes og sandflugtens historie:

"Som det fremgår af tavlen over indgangsdøren til Tibirke kirke, lå
der engang en landsby syd og øst for kirken. Landsbynavnet tydes som Tirs
birkelund, ligesom det nærliggende Tisvilde tydes som Tirs kildevæld. Da
man under den sidste verdenskrig gravede tørv nede i ellemosen omkring
Ramløse å, der tidligere hed Tovebæk, og som sammen med de tilgrænsende
enge har hørt under Asserbo, afslørede en ca. 150 m lang stenlagt vej
fra den keltiske jernalder. Retningen er nogenlunde øst-vest. Det er tro-
ligt, at det er en processionsvej, man har benyttet når man skulle delta-
ge i religiøse handlinger til ære for den gamle nordiske krigsgud.

Under den store sandflugt, som tog sit udgangspunkt i nogle hævede
strandaflejringer ved Liseleje, nåede sandflugtsmasserne op over bakkerne
helt frem til Tibirke. I 1577 fik præsten tildelt sognets kongetiende på
grund af det "dårlige kald". I 1605 fik de derboende bønder nedslag i de-
res landgilde. Syv år senere nedlagdes præstegården og sognet blev gjort
til et annex under Vejby, som det er det den dag i dag. I 1695 havde san-
det dækket Tibirke Lund. I Tibirke by føg sandet op om kirken og nåede
til sidst helt op til dennes tag.

Bønderne søgte at dæmme op for den fremtrængende fjende ved at sætte
risgårder. Først gav man dem skattelempelser, men til sidst måtte de flyt-
te væk fra stedet og under flytningen blev de tvunget til at bære deres
ejendele ud gennem luger og lemme, fordi de metertykke sandmasser spærre-
de døre og vinduer.

Da man talte til Frederik IV om at rive den tilsandede kirke ned, sva-
rede han med et kongeorde: "Så længe jeg sidder på Danmarks trone, skal
intet gudshus nedrives i vore lande." Og han lod gerning følge på ord,
og udkommanderede i 1718 soldater til at rydde kirkegården for sand.

Sagnet fortæller, at en havtyr engang kom til bønderne i Tibirke og
spurgte dem, om de ville have land eller hav. Forklaringen på sagnet er
sikkert den, at bøndernes kvæg gik omkring på sandflugtsarealet, hvor de
af og til har rodet i sandet og sat sandflugten og siden den menneskelige
fantasi i gang. Så vidt vides, er det nordsjællandske flyvesandsområde
det eneste på Sjælland, hvor man har ladet kvæg vogte af hyrder.

Det stykke skov, hvori Tibirke kirke ligger, hed Lillevangen. Lidt syd-
ligere lå den noget højere beliggende Øvrevang. Navnene stammer fra fæl-
lesskabets tid.

Ved gravninger omkring kirkegården har man bl.a. fundet rester af en
bageovn. Stedet ses som en fordybning i den unge bøgebevoksning øst for
kirkegården. Også jernbeslag o. lg. har man fundet.

Sandflugten. Der forekommer flyvesand flere steder langs kysterne af
Kattegat og Øresund, f.eks. på Halsnæs, ved Rågeleje, ved Gilleleje og
ved Hornbæk, men ingen af disse steder i format som mellem Liseleje og
Tisvilde, hvor der ikke alene er sand mellem de to fiskerlejer, men hvor
flyvesandet går 4 km ind i landet, og hvor en del fremtræder som grønne

eller grå klitter, der er rester af tidligere vandreklitter. En af disse gennemskæres af Helsingevejen ca 1 km syd for Sandkroen på vej mod Frederiksværk.

Den tidligst kendte sandflugt i disse egne er den ved Asserbo, hvor den antagelig er begyndt omkring 1517.

I Strø og Holbo herreder tilsandede over 6.000 tdr. land jord. I landsbyen Torup, som ifølge traditionen lå i det nuværende Tisvilde Hegn, var der oprindelig 16 gårde. Landsbyens navn forekommer i et søgn, hvori det fortælles, at en dreng blev dræbt under et møllehjul, men på forældrenes højtidelige forsikring om, at han ville blive fremstillet for Gud og Hellig Vilhelm på Æbelholt kloster, lavede han op igen. Torup nævnes også i en skatteansættelse på Christian II's tid, hvor der omtales seks rige bønder. I lensregnskabet for 1583 opgives gårdenes antal til 9. En halv snes år senere er tre af disse forsvundet. I 1658, altså det år, Karl Gustav angreb Danmark, er Torup væk. Har de svenske tropper brændt de sidste rester af? I en beretning fra 1745 kaldes Torup for Gammel Torup og man får heri at vide, at dens agre og marker endnu dengang var synlige.

Den alvorlige naturkatastrøfe, som sandflugten var, er skildret således af Christian IV's livlæge Ole Worm i hans værk Kilderejsen, hvor han bl.a. skriver: "Thi disse sandbjerge, som noksom sees af alle dennem, som drager derhen, er så stor en del, at de gå over alle skovens toppe og vel en gang så stor dertil. Jeg såe med forundring, da jeg var der, at småe børn klavrede med hænder og fødder op på det højeste og stod på toppen og ledte efter kvæg. Da jeg var ved det underste af bjerget og forsøgte at stige derop, kunne jeg ikke vinde derop på fjerdeparten, endog jeg hjalp mig både med kæg og andet. Det ser så forfærdeligt ud og er så stejl, at det synes at ville falde over skoven som er derhos og ikke holdes oppe uden synderlig Guds store beskærmelse." Om de træer, der er tilbage, skriver Worm, at mange er slet forrådnede, medens andre endnu har en grøn top over sandbjergene.

Sandflugten er, målt med en geologisk målestok, en minimal periode. Den varede ialt 150-200 år. Så blev den standset, takket være menneskers indgreb. Først blev flyvesandet dæmpet med hjelme, marehalm og andre planter. Senere, d.v.s. i slutningen af 1700-tallet, blev den del, der var i offentlig eje, plantet til med skov, men der hengik dog 100 år, før sidste hånd var lagt på tilplantningsarbejdet. Resultatet er blevet et friested, der rangerer med de bedste her i landet."

Til minde om sandflugtens dæmpning rejstes von Gerckens sandflugtsmonument ved Tisvilde i 1738. Det bærer følgende indskrift, forfattet af Helsingepresten Jørgen Friis:

Her saae det ilde ud for nogle Tider siden,
med Sand var alting skiult og Faren var ey liden.
Sand-Bierge voxte op, fløy frem naar Vinden kom,
og drev saa mangan en fra Huus og Eyendom.
Hvorfor Kong Friederich til Landets Gavn og Beste
lod gribe Værket an med Vogne, Folk og Heste,
og lod, saa vidt man kom, den løse Grund besaae,
at der, hvor intet var, opvoxer Græs og Straae.
Vor Siette Christian, vor Herlighed i Norden,
ved Ham det hele Værk til Ende bragt er vorden.
Oh, at Hans Æt og Sæd saa længe blive maae,
som man kan Støv og Sand omkring ved Havet faae.
Om nogen spørge vil, og haver Lyst at vide,
paa hvem i denne Sag Monarchen kunde lide,
da haver Amtmand Gram ey hvilet med sit Øye,
og Røhl som vel fortjent er lønnet for sin Møye.

På monumentet er også versificerede inskriptioner på tysk og latin, forfattede af historikeren og juristen Andreas Høyer.

Efter hr. Jarløvs oversigt aflagde selskabet besøg i Tibirke kirke, hvor hr. Jarløv bl.a. påviste den lukkede kirkestol, som sandflugtsinspektøren - som en af egnens fornemste mænd - havde fået lov at indrette sig i 1740'erne, det meget smukke, forgyldte alter, som ejes af Nationalmuseet, og de gamle kirkestole med bomærker fra 1570'erne. Dr. Henning Henningsen, der har skrevet adskillige afhandlinger om kirkeskibe, fortalte om kirkeskibet og fremhævede at skikken at ophænge kirkeskibe er kendt over hele kloden, men særlig er udbredt i Danmark.

Selskabet steg til vogns og kørte til afd. 276, hvor skovrider N. A. Larsen bød velkommen til Tisvilde-Frederiksværk skovdistrikt.

Hensigten med dette excursionspunkt var at påvise den indflydelse, som tykkelsen af flyvesandslaget over på skovbevoksningen. Selskabet besteg en ret stejl flyvesandsklit, der blev tilsået med skovfyr omkring 1807. Fyrrene danner endnu hovedbestanden, men yngre rødgraner og andre træarter har indfundet sig ved selvsåning i den gamle bevoksning, der er ret åben. Flyvesandslaget er meget tykt og vækstmulighederne beskedne, hvad der tydeligst kunne ses i den del af klinten, der i 1917 var forynget med en ny generation skovfyr (afd. 277) der kun havde nået højder på 8-10 m. En stub af en vindfælde i den gamle bevoksning viste smalle årringe. Ved gravning i jorden fremkom rent flyvesand, og skovrideren mente, at flyvesandslaget var over 2 m dybt.

Den 40-årige fyrrebevoksning i afd. 277 indeholdt enkelte Weymouthsfyr og i kanten af bevoksningen ind mod brandlinien var der fra disse fremkommet en ret tæt selvsåning.

P. Chr. Nielsen havde medbragt fotos af ældre kort, der viste skovplantningens udstrækning i 1763, 1826, 1857 og 1880. Disse kort er gengivet i Skovbrugstid. 1957 s. 147-158 og i Vejby-Tibirke Journalen 1960, s. 9-21, hvor der gives en skildring af tilplantningen i Tisvilde Hegn.

Som modstykke til den langsomme vækst hos den nøjsomme skovfyr på klitsandet findes på den modsatte side af vejen en frodig bøgebevoksning fra 1857 (afd. 279). Bøgene er anden generation efter bl.a. ædelgran fra omkr. 1800, og enkelte store træer fra første generation eksisterer endnu. Gravning i jorden viste, at flyvesandslaget, der er brunt og muldagtigt, kun er 30-40 cm tykt, så træerne har mulighed for at hente deres næring i den oprindelige overgrund.

I østsiden af bevoksningen løber omtrent parallelt med vejen to jordvolde, der begrænser den såkaldte "svenskevej". Ved Skovhistorisk Selskabs excursion 1957 udtalte skovrider Morville, at disse volde måtte anses for et led i dæmningsarbejdet, idet de utvivlsomt er sandvolde, skabt i læ fra de risgårde, der i sin tid var rejst for at dæmpe sandflugten. Skovfoged N. V. Hansen, Hjortebjerghus, oplyste, at det havde været skovrider Morvilles hensigt at kortlægge sandflugtvoldene, de såkaldte rumper, i Tisvilde Hegn, i sit otium, men at han beklageligvis ikke nåede at gennemføre sine planer.

Ad Tisvildevejen og Jydelinien kørtes til udgravningerne i afd. 172, hvor selskabet blev modtaget af medlemmer af arkæolog-gruppen SAKSO.

Formanden gav en oversigt over det arbejde, der havde ført til de resultater, der kan fremvises idag: 16. juni 1957 var Skovhist. Selskab på excursion til Tisvilde Hegn. Skovrider Morville viste os bl.a. de smukke, svenske skovfyr ved Toelt gadekær og fortalte, at traditionen lader dette være gadekæret i den af sandflugten begravede landsby Torup under Asserbo, men at man ikke med bestemthed kunne sige, hvor Torup havde ligget.

H. Olrik fortæller ganske vist i "Tisvildeegnen i gamle Dage", at landsbyens huse og gårde giver sig til kende i terrænet ved uregelmæssige sandbanker, men hvor disse med bestemthed skal findes, melder historien intet om. Stednavneforskeren, prof. Kr. Hald, mener absolut sikkert, at navnet Toelt må komme af Todeholt og at Todeholt og Torup = Tors-torp ikke kan have noget med hinanden at gøre. Men det vidste vi heldigvis ikke i 1957.

To dage efter excursionsen foreslog hr. Jarløv, at selskabet skulle for-

søge at finde frem til det sted, hvor Torup havde ligget, ved hjælp af fosforsyre-metoden. Hr. Jarløv henviste til Dr. Werner Christensens undersøgelser på Eremitagesletten. Heraf fremgik det tydeligt, at fosforyretallene var store på landsbyen Stokkerup's grund, hvor der var rigeligt af menneskelige og dyriske efterladenskaber, medens fosforyretallene var små udenfor den gamle landsbygrund og faldende med stigende afstand fra landsbyen, der blev nedbrudt ca. 1670 i forbindelse med udvidelsen af Dyrehaven. (W. Christensen : Jordens fosforsyreindhold som indikator for tidligere kultur og bebyggelse, D.g.U. II rk., nr. 57, 1935 og P. Kjærum: Fortiden til revision, 1959, s. 22 ff.).

Efter at hr. Jarløv og jeg havde drøftet problemerne, dels indbyrdes, dels med geologer og arkæologer, gik Jarløv sommeren 1958 igang med at udtage jordprøver til fosfatbestemmelse. Det var nødvendigt at grave gennem flyvesandslaget ned til den oprindelige overgrund for at udtage prøven der. I 1958 gravede Jarløv 32 huller i nærheden af Toelt gadekær. Fosfattallene var lave, mellem 2 og 8. Vi vidste fra Statens Planteavlslaboratorium i Vejle, der undersøgte prøverne, og fra W. Christensen, at vi skulle op på langt højere fosfattal for at vi kunne gøre os håb om at være på den gamle landsbygrund. - Jarløv fortsatte hullegravningen 1959. Det største fosfattal var 11.6 og denne prøve fik os til at interessere os for afd. 172, en ung granplantning, hvor udgravningerne senere har fundet sted. - I 1960 ingen jordbundshuller. - I 1961 arbejdede Jarløv i nærheden af det sted, hvor vi nu befinder os. Fosforyretallene kom op på 16.8, og der kunne påvises en ret skarp grænse mellem højere og lavere fosfattal. I 1962 og 1963 fortsattes med udtagning af jordprøver i den sydøstlige del af afd. 172 i nærheden af afd. pæl 119. I 1963 nåede Jarløv op på det 100. jordbundshul. En enkelt jordprøve havde fosfattallet 77.6 og mange fosfattal måtte betegnes som høje. - Der var absolut ingen tvivl om, at Jarløv havde fundet et område med kulturlag fra før sandflugten,

I efteråret 1964 havde vi hjælp af 5 forststuderende og ved gravning af et jordbundshul indenfor området med høje fosfattal fandtes en slibesten, nogle rustne jerngenstande, trækul og murbrokker.

Vi satte os i forbindelse med professor A. Steensberg, som henviste til museumsinspektør Sv. Nielsen, der dengang var ansat ved Nationalmuseets 3. afd. under overinspektør Holger Rasmussen. Desuden var vi i forbindelse med overlærer Terslin fra Gilleleje museum og med cand.mag. S. Ødum, der var interesseret i at finde århundredgammelt, spiredygtigt frø under sandlaget, (se Ødums afhandl. i: Dansk botanisk Arkiv 1965 og Skalk, 1964, 4, s. 18-26). Jeg vil straks bemærke, at Ødums spireundersøgelser med jordprøver herfra ikke har givet resultat, måske p.g.af jordlagets store vandindhold.

Vi havde et møde på åstedet og man anbefalede at fortsætte, skønt det oprindelige mål, nemlig at påvise, hvor Torup havde ligget, måtte anses for nået, selv om vi ikke havde fundet noget navneskilt på byen.

Skovhistorisk Selskab ansøgte Statens alm. Videnskabsfond om 1200 kr til fortsatte undersøgelser og pengene blev bevilget pr. 1. apr. 1965.

1965 fortsattes udtagningen af jordprøver, dels af Jarløv alene, dels ved hjælp af spejdere og 3 udlånte militærnægtere. I løbet af året nåedes jordbundshul nr 160. Desuden gravedes søge-grøfter i sandlaget i nærheden af den lokalitet, hvor vi var stødt på kulturlevn, i den sydøstlige del af afd. 172.

I sept. 1965 henvendte 6 unge amatørarkæologer sig til Skovhistorisk Selskab for at få lov at afprøve elektriske sporingmetoder på området, (se P. Kjærum: Fortiden til revision, 1959, s. 24 ff. og, mere indgående for lokaliteten i Tisvilde Hegn SAKSO's: Statusrapport, 1967). De unge mennesker, som efter deres forbogstaver kalder sig SAKSO-gruppen, gik igang med arbejdet i efterårsferien. Senere afdækkede de det "elektrisk" undersøgte areal for at konstatere, hvad det var, måleinstrumenterne havde givet udslag for. - Hr. Jarløv, SAKSO og jeg havde nu møder med overinspektør H. Rasmussen og museumsinspektør Sv. Nielsen for at drøfte fund

og fremgangsmåder. Der blev gjort adskillige fund, potteskår, jernstumper og, særligt bemærkelsesværdigt, en mønt fra ca. 1320. Overinspektør H. Rasmussen overvåger udgravningerne på Nationalmuseets vegne.

Hvor selskabet nu står, viser terrænet bølgeform som Olrik antyder kan skyldes hustomter. Jarløvs jordbundshul har vist, at her er højt fosforsyreindhold, fosfattal 59, og at sandlaget er tyndt, hvilket har givet sig udslag i vegetation. Græstøppet er fortrinsvis Mosebunke i mod-sætning til størstedelen af granplantningen hvor det er Bølget Bunke-.

I sommeren 1966 gik SAKSO i gang med undersøgelser her. Der fortsattes i 1967 og Skovhistorisk Selskab fik bevilget 1500 kr fra Carlsen-Langes legatstiftelse til undersøgelserne. - I 1967 udgravedes en bageovn og nogle syldsten. Der var ikke mindste tvivl om, at her fandtes en hustomt fra før sandflugtøen, men her var - bortset fra et mindre område - et tykt lag sand at fjerne. -

Vi forelagde spørgsmålet om maskinel fjernelse af sandet for skovrider Larsen og skovfoged Madsen, og fik ikke alene tilladelse hertil, men distriktet påtog sig at fjerne størsteparten af sandlaget på godt 200 m², således at der kun var et tyndt lag, som skulle graves forsigtigt bort med håndkraft, tilbage. Den 20. maj i år blev en buldozer sat ind.

Det er nu 10 år siden, hr. Jarløv begyndte at grave jordbundshuller for at finde frem til landsbyen Torup. Om det er Torup vi har fundet ved vi ikke med sikkerhed, men takket være Jarløvs utrættelige arbejde er en gammel bebyggelse fra før sandflugten fundet. På Skovhistorisk Selskabs vegne vil jeg takke for den store indsats hr. Jarløv har gjort og som er kronet med held. - En forudsætning for hr. Jarløvs arbejde var imødekom-menhed og interesse hos skovrider og skovfoged. Interessen har manifesteret sig med skovdistriktets aktive indsats med buldozer nu i foråret. Skovrider Morville lever desværre ikke mere, men selskabet vil benytte lejligheden til at takke skovrider Larsen og skovfoged Madsen.

Det skyldes først og fremmest SAKSO gruppen, at der idag er noget at fremvise på stedet. Skovhistorisk Selskab takker SAKSO for det entusiastiske arbejde, der er udført i de mange fritimer, som er ofret på udgravningerne.

Også Nationalmuseets 3. afd., Statens alm. Videnskabsfond, Carlsen-Langes Legatstiftelse skylder vi tak for interesse og støtte.

På SAKSO-gruppens vegne gjorde Søren Fransen rede for hvad der idag kan ses i udgravningen: Resterne af en hustomt fra ca. 1700, hvor syldsten, indgangsdørens placering, lerstampet gulv og bundsten i en bageovn kan fortælle om datidens byggeskik på landet. Huset har været bygget i bindingsværk, hvis fag delvis kan påvises af syldstenene, og mellem stolperne i bindingsværket har der været lerklining. Store uregelmæssige klumper af ler er fundet dels inden for dels uden for syldstensrækkerne og disses placering lader formode, at huset i sin tid er revet ned for at beboerne kunne fjerne bindingsværkets stolper og benytte dem til opførelse af et nyt hus. På en anden lokalitet, små 100 m syd for bageovnen, var der fundet et tykt kulturlag, og et stykke nede i det var det at den omtalte mønt fra ca. 1320 var fundet. Dette fund viste, at landsbyen havde været beboet i adskillige hundrede år.

Gruppens medlemmer foreviste adskillige fund, særligt af keramik, der havde afgørende betydning for dateringen, samt billedmateriale, der viste forskellige stadier i udgravningen af hustomten.

P. Chr. Nielsen anbefalede SAKSO's statusrapport fra 1967, med detaljerede beskrivelser af metoder og fund samt oversigt over den del af egnens historie, som har interesse for udgravningerne. Statusrapport 1967 81 sider foruden illustrat. på ca. 20 sider, dupl. Fås ved henvendelse til stud.mag. Ole Rud Nielsen, Classensgade 67, København Ø. Pris 20 kr. Indbetaling til postkonto 93205.

Frokost på Sandkroen.

Efter frokosten kørtes til Asserbo ruin, hvor hr. Jarløv gjorde rede

for Asserbos historie. "Navnets forstavelse indeholder et personnavn, Asvadr, medens efterstavelsen -bo er enforkortelse af bod = skur. Den store kirkefyrste, ærkebisp Eskil, overtog Asserbo og lagde det ind under Esrum. I 1163 gjorde han det til kloster for de franske Chartreusemunke, der efter få års forløb drog hjem igen til deres smukke land. Uagtet de var opdragne til nøjsomhed, var tilværelsen under disse relativt nordlige breddegrader dem dog en tak for streng, og samtidig fandt de det danske brød aldeles uspiseligt. - Asserbo, som efter udgravningerne af ruinen at dømme, var en firelænget gård, blev senere købt af Absalon, som lagde gården ind under Sorø kloster som ladegård.

I 1447 solgte Cistercienser-munkene i Sorø Asserbo til lensmanden på Krogen, rigshovmester Peder Oxe, efter hvem den blev overtaget af adelsmanden Poul Laxmand, der også købte det meste af Tisvilde, Tibirke og Hølløse af Esrum kloster, således at hans samlede formue øgedes til 5 hovedgårde, 14 møller, 900 bøndergårde og flere købstadshuse.

I 1502 blev Laxmand myrdet i København og kong Hans rejste forræderisag mod ham post mortem. Ved dommen tilkendte rigsrådet kongen alt Laxmands gods, herunder også Asserbo. - 1559 kom Frederik II på tronen og Asserbo kom under ham. Sandet var så småt begyndt at fyge, men snart skulle det blive meget værre. Ca. 1600 meddeles det: Hvad Skade og hvor vidt denne Drivsand har gjort er forunderlig. Først haver den ødelagt Egeskoven som gik fra Stranden til Arresø, der var 2 Mile omkring. Dernæst ødelagde den Fjerdeparten af Bøgelunden, dernæst Asserbo Slot og Ladegaard med sin Herlighed, dernæst en Bondeby Torup, som var 16 Gaarde udi, og Salbo Leje (Tisvildeleje) som bestod af 24 Huse og Boliger og endelig driver samme Sand nu ind i Tibirke Sogn og By og haver ødelagt de fjerde Parter af Agre og Enge, og haver nu begyndt at drive fast til Tisvilde Bys Marker ... Asserbo Slot og Herregaard haver ligget midt imellem Arresø og Stranden og var et lidet dejligt Herresæde, formedelst den gyldne, grønne Egeskov, der var paa de tre Sider, paa den fjerde var der en lystig Bøgeskov, som kaldtes Jomfruskoven ...

Asserbo endte med at blive dækket af et mægtigt bjerg af sand. - Kong Frederik VII, der var ivrig amatør-arkæolog, lod i 1849, midt under første slesvigske krig, ruinerne af Asserbo udgrave af sandmasserne. Kongen ledede personligt arbejdet og fra sin lejr sendte han breve til ministeriet om, hvad der var haas og hvad der var statens; det var jo på den tid da de store forfatningsreformer medførte fundamentale ændringer i samfundet. Selv boede kongen i et telt ved ruinerne, medens grevinde Danner boede på Slotsportus. - Meget var der ikke tilbage af Asserbo. Gården var omgivet af vold og grav og hovedindgangen var mod nord.

I 1928 spilledes der egnstrev på Asserbo ruin, hvor scenen var en jordvold øst for borggården. Ved revyen medvirkede både professionelle og amatører. Så stor var tilstrømningen at spillet måtte gentages flere gange. Skade, at ideen aldrig siden er blevet lanceret.

Tæt ved ruinen står en mindesten for Frederik VII. Den bærer indskriften: Til Minde om Kong Frederik den VII, Fædrelands Værge, Friheds Voller, Folkets Ven, rejste Egnens Mænd og Quinder denne Sten i 1874. -

Den smukke sten skal være slæbt hertil fra Unnerup, hvor den har været dæksten i en sløjfet langdysse.

Det var skovfoged S.A.Madsen, Slotsportus, som gjorde opmærksom på mindestenens historie. Den nuværende inskription er af nyere dato, idet Hipo'erne under 2. verdenskrig havde skudt den oprindelige marmorplade i stykker.

Nord for mindestenen var der i januar 1968 sket et voldsomt stormfald, og skovfoged Madsen anså dette for en lejlighed til at man nu kunne udvide det rekreative område omkring ruinen.

Selskabet spadserede gennem stormfaldsarealet til vejkrydset ved afd. 194, 195 og 197, hvor skovridder Larsen fortalte om de stormfald, der i 1967 og 1968 havde ramt dansk skovbrug. 23. februar 1967 var det navnlig

gået ud over de sønderjyske skove, 17. oktober 1967 var det gået ud over såvel Jylland som Øerne, men særligt voldsomme skader havde der været i den sydlige halvdel; stormen 11. januar 1968 havde medført betydelige stormfald i den nordlige del af Sjælland, medens den øvrige del af landet havde sluppet let. Det var sidstnævnte storm, der havde gjort størst skade på Tisvilde-Frederiksværk distrikt, (oversigt over stormfaldets fordeling findes i Dansk Skovforen. Tidsskrift 1968, s. 220-221).

For hele landet havde det samlede stormfald beløbet sig til henved 3.000.000 m³ svarende til ca. 2 års hugst. Selv om dette kvantum ikke lyder særlig overvældende, har stormfaldet dog skabt overordentlig store problemer, fordi opskovningen i bevoksningerne er vanskelig og fordi savværkerne ikke har haft mulighed for at aftage produkterne hurtigt nok. Fra de nordsjællandske statsskove var store mængder træ kørt til Esrum sø, hvor stammerne opbevares i vandet, idet en fuldstændig vandmættet tilstand hindrer svampeangreb, der ellers hurtigt ødelægger veddet. For Tisvilde-Frederiksværk distrikt var det samlede stormfald ca. 22.000 m³, medens et års hugst normalt ligger på 12.000 m³.

E. Frogne Knudsen understregede bemærkningen om den besværlige oparbejdning, idet han, der fyrer med brænde, havde fået tilladelse til på Københavns skovdistrikt gratis at hente sit brænde fra det træ, der var efterladt hulter til bulter på et stormfaldsareal efter at distriktet havde taget, hvad der kunne udnyttes. Frogne Knudsen havde forhandlet med en skovarbejder om prisen for at udtage ca. 20 rm. - Det ville koste ca. 1.100 kr, medens det samme kvantum træ kunne købes i skoven for ca. 500-600 kr.

Fra stormfaldsarealet spadseredes gennem afd. 197, der er selvforyngelse af rødgran fra ca. 1916. Skovrider Larsen fortalte, at granen mange steder sår sig selv på distriktet, særligt i Tisvilde Hegn. De selvsåede planters vækst er dog ofte langsom på grund af konkurrencen i den tætte bestand, og fordi rødderne holder sig længe i jordoverfladen, medens plantede graners rødder hurtigt kommer ned i den mineralske jord og derved får en hurtigere vækst.

Skovrider O. Fabricius - skovrider på distriktet 1919-1934, senere overfører på Vallø - havde gennemført adskillige selvforyngelser på distriktet, (O. Fabricius: Gran-Selvsaaninger i Tisvilde Hegn, Dansk Skovf. Tidsskrift 1928, s. 253-269). Selvforyngelsen i afd. 197 var lidt ældre end Fabricius' selvforyngelser, men er plejet af ham gennem den afgørende tid i ungdommen, og viser en overordentlig rig variation såvel m.h.t. højde som drøjde af træerne.

Et karakteristisk træk for selvforyngelserne i gran er den langsomme ungdomsvækst, som fremkalder smalle årringe og tæt ved i det indre af stammen. En sådan udvikling modvirker angreb af rodfordærver, *Fomes annosus*, der fremkalder forrådnelse af veddet i det indre af stammerne, og hvis optræden og betydning for dansk skovbrug blev skildret af professor N. Fabritius Buchwald.

Svampen spirer på stødflader og trænger frem fra træ til træ gennem rødderne, idet der kan påvises mange rodsæmmenvoksninger. En metode til at hæmme svampens fremtrængen er behandling af stød med svampedræbende stoffer. Professoren henviste til Dr. A. Yde-Andersen's afhandlinger i Det forstlige Forsøgsvæsens beretninger.

Illustration til det smalringede veds større modstandsdygtighed sås på en stødflade med meget smalle årringe i den centrale del og bredere årringe ud mod barken. I de brede årringe sås en brun plet, der ansås for misfarvning på grund af svampeangreb. Stødfladen udviste en slående lighed med illustrationen hos Fabricius, 1928, s. 261.

Afd. 197 er sat uden for den normale skovdrift af publikumshensyn - lystskov - og der er derfor bevaret mange af de ca. 140 - 150årige skovfyr og rødgraner fra første trægeneration. - Turen i skoven sluttede ved en af disse, Asserbo-granen, en meget smuk, gammel gran, der er forsynet

med en gulmalet ring i brysthøjde som tegn på, at den er udvalgt til forædlingsformål af Dr. C. Syrach-Larsen. - Træet udmærker sig særlig ved fingrenethed.

Formanden sluttede excursionsen i skoven med en tak til skovrider Larsen og skovfogederne Hansen og Madsen.

Medens vejret om formiddagen havde været strålende, var det nu begyndt at regne. En del af deltagerne foretrak at bryde af, medens en mindre flok under hr. Jarløvs ledelse besteg Arrenakke, hvorfra der i godt vejr er en strålende udsigt over Kattegat, Årresø og Tisvilde Hegn.

Formanden takkede hr. Jarløv og SAKSO-gruppen for den historiske vejledning, deltagerne havde fået i dagens løb.

P. Chr. Nielsen

Af litteratur om sandflugten og Tisvilde Hegn kan anføres:

- J. Brüel: Sandflugten i Nordsjælland, 1917.
- Johs. Helms: Birken på Tisvilde-Frederiksværk Distrikt, Tds.f.Skovv. 1897 B.
- Johs. Helms: Skovfyrren på Tisvilde-Frederiksværk Distrikt, Tds.f.Skovv. 1902 B, s. 196-345.
- Johs. Helms: Tale ved afsløringen af mindesten for Forstraad Bang på Bangshøj i Tisvilde Hegn, geng. i Dansk Skovf.Tidsskrift 1921, s. 342/47
- Fdv. Holm: Sandflugtens Dæmpning i Tisvilde-Egnen, Fra Frederiksborg Amt, 1907.
- V. Milthers: Nordsjællands Geologi, D.g.U., V. Rk., nr. 3, 1935.
- P. Chr. Nielsen: Sandflugtens og Tisvilde Hegns historie, Skovbrugstidende 1957 s. 147-158. Også geng. i Vejby-Tibirke Journalen 1960.
- H. Olrik: Tisvilde Egnen i gamle Dage. Fra Frederiksborg Amt, 1906.
- H. Olrik: Tisvilde og Omegn, 1920.
- G. Olsen: Kronborg vester Birk, 1961.
- N. Pedersen: Kirken i Tibirke, 1903.

SAKSO's Statusrapport 1967, der omtales foran, henviser yderligere til en del litteratur om egnen.